

”וכל סיפור נעים”

תרומתו של ש”י עגנון לספרות-הילדים

מאת אוריאל אופק

בן שלושים ושבע היה ש”י עגנון, כשכתב מירושלים לרעייתו בגרמניה על השמחה שהביאו לו שתי החוברות החדשות של סיפוריו, ‘מעשה רבי גדיאל התינוק’ ו’הש”ס של בית זקני ז”ל’, שהגיעו לידי: “בכל הימים אני משתעשע בשתי חוברות אלה וכל רואיהן גומרים עליהן את ההלל. אכן לעונג ולנחת-רוח היו לי המחברות האלה, מי יתן ואקבל מעת לעת עוד דברים יפים כאלה”. (‘אסתרליין יקירת’י, עמ’ 105).

באותה שנה, תרפ”ה, כבר ביצר עגנון את מקומו בשורה הראשונה של ספרותנו, ועדיין שבע עונג ונחת-רוח למראה שתי חוברות חדשות של סיפורי ילדות פרי עטו, ואם גם מיעט רוב שנות יצירתו לכתוב סיפורים שכוונו במפורש לבני-הנעורים, נתן עגנון דעתו מראשית דרכו לספרות-הילדים ובעיותיה, השמיע מדי פעם דברים קצרים וארוכים בסוגיה זו, ובערוב ימיו אף ביטא את דעתו הברורה על הנעשה בספרות-הילדים שלנו:

מתוך שעשועים עם שרה בתו הקטנה הגיע אבא מנפרד לעיין בשירי ילדים שמצא בין ספריה של תמרה וכן כאגרות וסיפורים ובשאר ספרי קריאה שנתחכרו לשם התינוקות. עם שהיה ממשמש כהם וקורא בהם היה משתומם על עצמו שכל הימים שהוא דר בארץ ישראל לא נתן דעתו על החומר הרוחני שבו מפרנסים את ילדי ישראל שכארץ ישראל (...). ואם שמע שיר ילדים או נודמן לידו ספר לילדים היה יוצא ירי חובתו בתרעומת אינטלקטואלית, כשהוא אומר: בהבל שכזה מפרנסים הם את הילדים, בהרוזים מעושים שכאלה מכוונים הם לפתח את הטעם הטוב. (...)
(‘שירה’, עמ’ 841).

שורות אלה, וכן הדברים הנלבבים שכתב בשנת תש”ב על שושנה פרסיץ ופועלה בהוצאת ‘אמנות’, ש”היתה יושבת עם הילדים, ופיה מושך כל מיני מגדים, וכל סיפור נעים” וכו’ (ראה ‘מעצמי אל עצמי’, עמ’ 296), יש בהם כדי להראות לנו את יחסו המיוחד של עגנון לספרות-הילדים. על דרך ההפרזה נוכל לומר, כי משחר ילדותו נמשך אל הספרות לקטנים, ומשיכה זו נקבעה עמוק בזכרונו, עד שסיפר עליה כמה וכמה פעמים:

בן המש שנים הייתי כשכתבתי את שירי הראשון. מתוך געגועים על אבא כתבתיו, מעשה ונסע

אבא ז"ל לרגל עסקיו. תקפו עלי געגועי עליו, נעיתי בכביה ואמרתו מתוך הכבי בלשון הקודש:

איפה אתה, אבא אבא

ואנכי אהבתיך אהבה רבה. [...]

שירים הרבה עשיתי אתריכך, אם נאים אם אינם נאים; דבר זה אומר, שנים הרבה נראה לי אותו השיר כאותו זיק של אש שהוצאתי בילדותי כפעם בראשונה ביום קיץ אחד בין השמשות כשהקשתי במקל של ברזל על גבי אבן, כל מאורי אור, של נפט של גז של חשמל לא ישוו בו. כהיותי כבן תשע עשיתי בלדה על מעשה בבחור אחד שיצא להדליק נרות בליל ראשון לפליחות על הנהר, כאשר היה מנהג הכחורים בימי ילדותי, ותכוא אחת הנערות מנערות המים ותקחהו... מכאן ואילך הייתי כמעין שאינו פוסק וכתבתי כל יום שיר גדול ונורא¹.

בגיל 15 ראה את יצירתו הראשונה בדפוס — פואמה ביידיש על רבי יוסף דילה ריינה (יודישעס וואכנבלאט, סטאניסלאב 1903); וכעבור שנה, בל"ג בעומר תרס"ד, נדפס בשבועון 'המצפה' (קראקוב) שירו העברי 'גיבור קטן', שיחד עם סימני הבוסר שבו אפשר לראותו כשיר-ילדים מובהק²:

מוריד קשתו ומרימה
לכל פאתי-רקיע,
ועל שפתיו שחוק נקמה,
רוממות-רוח יביע.
ואלפי עינים יציצו ממעל,
ממרום יתמלטו דמעות.
ילד קטן! שגיא כח!
עוד לעמך תראה נפלאות.

למנוחתה השמש נסעה,
זהרי חמה נחבאים,
נגה-זיק האחרון גוע
וחיל כוכבי נשף באים
ועל הדרגש של הקלוז
נצב ילד קטן,
בידו חצים, קשת ידרוך
יורה כלפי שטן

מאז ועד עלייתו לארץ בל"ג בעומר תרס"ה, פירסם עגנון שירים, סיפורים ומאמרים בשתי הלשונות בכתבי-עת שונים בגליציה, אם בשמו הראשון (טשאטשקיס) ואם בפסידונימים שונים (מזל טוב, עירוני, גליצאני ועוד). עלייתו היתה נקודת-מפנה ביצירתו וראשית גיבושה האמנותי. שיחק לו מזלו, שבבואו ליפו נפגש עם ש' בן-ציון ושימש לו זמן-מה מזכיר ומעין 'נושא כלים'. פעמים רבות הזכיר עגנון את השפעתו של ש' בן-ציון הקפדן על כתיבתו ואת הכרת-התודה שרחש לו על שהתקין לדפוס ופירסם ב'העומר' את סיפורו "עגונות", עליו חתם לראשונה בשם עגנון ובו אפשר לראות את ראשית דרכו הייחודית בספרות³.

1. מובאה זו היא צירוף של משפטים, שגלקחו מתוך: דברים שאמר עם קבלת פרס נובל לספרות, כסלו תשכ"ו ('מעצמי אל עצמי', עמ' 86), עם קבלת תואר חבר באוניברסיטת בר אילן, תשרי תשי"ט (שם, עמ' 56), ומתוך מכתב אוטוביוגרפי אל מ"א ז'ק תרפ"ז (שם).
2. ראה זכרונות עגנון על תולדות השיר והדפסתו: 'מעצמי אל עצמי', עמ' 354—358.
3. ראה: עגנון, 'מעצמי אל עצמי', עמ' 119; וכן: נורית גוברין, 'העומר', עמ' 180 ואילך, שם הובאו גם קטעים מן השבחים שחלקו המבקרים ל"עגונות" אחרי הדפסתו ב'העומר'.

במחיצתו של ש' בן-ציון עשה עגנון גם היכרות ראשונה עם ספרות-הילדים ה'רשמית'; הוא היה, כעדותו של ר' בנימין, "עוזר לו בעבודתו בחיבור ספר-הקריאה 'בן-עמי'. זה משקיע רוב עמל ואהבה וכוח-יצירה בעבודה זו, וחיבה יתירה נודעת ממנו לעוזרו. עבודת-עזר זו כמו הסיפורים הקטנים הקודמים, תרגילים הם לסופר מתחיל" ('משפחת סופרים', עמ' 281).

קשה לדעת כיום מה היה חלקו של עגנון במקראות 'בן-עמי', ונותר רק לשער שכמה מעיבודי המדרשים הבלתי-חתומים שבהן, הכתובים בסגנון שנמוגו בו לשון חכמים וספרי יראים, היתה בהם אולי גם ידו של עגנון. ואילו ש' בן-ציון, שהכיר טובה לעוזרו הצעיר ברוך-הכשרון שיבץ ב'בן-עמי' חלק ד ('בדרך עולם') קטע מתוך סיפורו "עגונות", שנקרא כאן "בעבודת הקודש": מעשה בשר הנדיב אחיעזר, שהקים "מקדש-מעט לתפילה" בביתו ושכר את בן-אורי, הנגר עושה הצעצועים, שיתקין לו ארון-קודש:

(...) אדם זה שתקן היה זגנוע מטבעו, בעל-מלאכה פשוט לכאורה, אבל איזו רוח יתירה היתה נשקפת מעיניו המסתכלות כמו מתוך חלום. הוא, תלתיים שחורות לו ככנף-העורב שאינו מפלסלם כלל הרי הן פרעות עליו, כאילו פרש ראשו כנפים ורוצה לעוף למעלה למעלה... אף אנבעותיו ארוכות הן ומיושרות מעשה ידי אמן, יושב הוא אדם תמוה זה ועוסק במעשי צעצועים שלו בשתיקה, כאילו כל עיקר מלאכת נעשה פנימה לו... ראהו ר' אחיעזר ועמד עליו וכתר בו למסור לו את עבודת ארון-הקודש [...] (המדור 'זמנים', עמ' 57).

פרק תיאורי-לירי זה, המסתיים בדמעותיו הוולגות של האמן, שביקש "לשפוך שיחו לפני ה', אבל תפילה נאה מזו שבארון אינו מוצא לפיו", היה איפוא לא רק קטע מסיפורו הארץ-ישראלי הראשון של עגנון, אלא גם דבר ראשון שלו, שנדפס בקובץ שכוון לבני-הנעורים.

"ספר האותיות"

בתקופת שהותו בגרמניה (תרע"ג—תרפ"ה), בה שקד עם מרטין בובר על כינוס סיפורי חסידים והתחיל לפרסם את סיפוריו הקצרים בעלי הצביון העממי-אגדי, עשה עגנון נסיון ראשון לחבר ספרים לילדים. באביב תרע"ט החליטה ועדת-התרבות של ההסתדרות הציונית, בראשותו של זלמן שוקן, להוציא ספר מצויר לילדים על האלף-בית העברי ופנתה אל עגנון, שישב אז במינכן, לחבר לו טקסט בו "כל אות ואות תתכבד בשיר המתאר ומפאר אותה לפי מוטיבים אגדיים". האיורים הצבעוניים הוכנו על-ידי האמנית תום זיידמן-פרויד, ונראה כי השניים עבדו מתוך שיתוף-פעולה הרמוני ואף מצאו ביניהם שפה משותפת; שכן בעודם עובדים על ספרם הראשון, כבר החליטו להכין יחד ספר שני לילדים. "נדברתי עם העלמה פרויד לעשות עוד ספר אגדות בן עשרה דפים", כתב עגנון באמצע יולי 1919 לזלמן שוקן; וכעבור חודש הוסיף וכתב: "בספר האגדות אני רוצה להתחיל ברגע שאברך שפטרני על האותיות. את העלמה פרויד מושכים מאד המוטיבים שהצעתי לה. אנו מעוניינים לתת אגדות מארצות זמנים שונים: הטלאי הצהוב, גלותא הגא וכדומה"⁴.

4. קטעי המכתבים תורגמו מגרמנית בשביל פרק זה על-ידי אמונה ירון. בתו של עגנון. אפשר לראות ב'עשר שיחות לילדים' — ספרם המשותף של זיידמן-פרויד וביאליק מעין הגשמת חלומה של הצעירה "לעשות ספר אגדות על עשרה דפים". וראה פרטים על תום זיידמן-פרויד ושיתוף-הפעולה שלה עם עגנון וביאליק במאמרי "שותפות ושמה אופיר" (מוסף "הארץ", הנוכה תשמ"ג).

אבל חרף העמל והכשרון שהשקיעו הסופר והציירת בהכנת ספרם המשותף על האותיות, הוא לא ראה או אור. אפשר שהתנאים לא איפשרו את הדפסתו, ואולי המו"ל לא שבע רצון מן המוצר שהוגש לו — אם מן הטקסט שחסר אחידות הומוגנית, אם מן האיוורים המסוגגנים בעלי הקו החדשני ואם משניהם גם יחד. כך או כך, הספר לא נדפס והקשר בין עגנון ותום-זיידמן פרויד נותק. אחרי שעלה לארץ שלח עגנון, כנראה, את כתב-היד של 'ספר-האותיות' לביאליק בהצעה שידפיסו בספרית 'עופר'. הדעת נותנת כי לספר זה מכוונים הדברים שכתב המשורר לעגנון באיגרתו מיום כ"ג בסיון תרפ"ח:

שמח אני, כי סיפורך החרוזי שב סו"ס לידך, ודבר הלמד מאליו הוא, כי זכאי אתה לעשות בשלך כרצונך. יפורם נא איפוא הסיפור הזה קמעא קמעא ב'עולם הילדים' ואחרי כן, אם תרצה, ישמח ה'עופר' להיעשות שלית להולכה ולהמציא את סיפורך זה בצורת מחברת שלמה ומיוחדת לקהל קוראינו הקטנים. (אגרות ביאליק, ד, עמ' קכט).

אבל היצירה לא נדפסה או בדו-שבועון 'עולם הילדים' ואף לא בספרית 'עופר' או בבמה אחרת לילדים. דף-התיקונים, שנמצא מצורף לכתב-היד של 'ספר האותיות' שבארכיון עגנון מוכיח, כנראה, שהסופר התכוון להוציאו לאור, בזמן מן הזמנים, אלא שלבסוף חזר בו — אם משום שלא היה שלם אתו, ואם מפני שגמר אומר שלא להרוג עוד מתחום הסיפורת. רק בתשמ"ד, במלאת י"ד שנים למות הסופר, ראה אור 'ספר האותיות' בנוסחו הראשון, עם איוורים חדשים מאת יוני בן-שלום.

כב שירי 'ספר האותיות' ערוכים בסדר האלף-בית על-פי מסורת ה'אלפונים' בני הדורות הקודמים; כל שיר מוקדש לאות אחת, תוך זיקה ברורה אל סיפורי המקרא והאגדות שנקמו סביבם והבלטת הקשר בין שם האות והסמל הפיוטי שלה; כגון: ב — בית-המקדש; ג — הגמל שבא אל תיבת-נוח; ד — הדלת שסגרה על יוסף ואחיו; ו — ווי העמודים של אוהל מועד; וכו'. לעתים הקשר עקיף, מעורפל או אף מתוחכם. כך, למשל, מסמל את האות י חזון אחרית-הימים, כאשר "גמול יפריח / נחש בריח / ועל חור פתן / ידו הדה"; ואילו את האות ל מסמלים לא רק הלפידים שהבעיר שמשון בין זנבות השועלים, אלא גם שפע עיצורי ל ששיבץ עגנון במילות השיר: "שלל הפלשתי / ושועל בגבולי / זלל, דלל יבולי... צהלו וגילו [...]" הילילו וחולו" וכו'.

הדבר הבולט בעת קריאה רצופה ביצירה עגנונית ראשונה זו לילדים, הוא המבנה המגוון של השירים. אחרי שיר קטן בן 8 שורות קצרצרות ("זין") באה פואמה בת 24 שורות ארוכות; שירים המחולקים לבתים באים לצד שירים חסרי בתים; שלא להזכיר את היעדר ההומוגניות במיקצב החפשי ובצורת החריוזה. השירים נכתבו, כמובן, בהברה 'אשכנזית', ובין חרוזים המתנגנים גם היום בתן מוצא הקורא גם חרוזים 'גלותיים', הפוגמים בהנאת קריאתם של ה'צברים' (הנביאה — אחיה, עד הנה — התאנה, וכו').

בכל אחד משירי הספר משוקעת, כאמור, אגדה הקשורה בסיפור מקראי; מיעוטן אגדות פשוטות, המובנות לצעירי הקוראים, כגון האגדה על הרועה הבל, שמצא כבשה תועה "ויהי לה לאם" ("תא"), או על הקוף שהגיע עם מלכת שבא להיכל שלמה, "אך חכמה לא למד, / לאכול רק חמד" ("קוף"). שירי אגדה אחדים מצטיינים באותו הומור שנון, שהיה אחר-כך מסימני ההיכר של עגנון, כגון המעשה בעוף שראה שר-האופים המצרי בהלומו כשהוא חג

מעל סל העוגות, "ואם לא מת עוד העוף / ירעב עד היום, / כי העוגות אשר אכל / היו רק חלום" ("סמך"). ואי-אפשר שלא לציין את השיר ספוג-החן "צדי", הפותח בחרוזים קלים-כצבי אלה:

אני צבי	חכמי ירושלים	וקח ברכה,
קל רגלים,	אמרו לי :	שקדים וצמוקים,
באתי הנה	מעיר לעיר	ותן לילדים
מירושלים.	אוץ, רוץ, צבי !	פרות מתוקים.

אף-על-פי שרבים משירי הספר הם בבחינת 'אגוזים קשים' לקוראים שאינם בקיאים במקורות ובלשון חכמים היה 'ספר האותיות' עם הופעתו המאוחרת שי-הפתעה למוקירי עגנון, יין ישן בקנקן חדש והדור.

"סוד כתיבת סיפורי מעשיות"

באביב תרפ"ה, חדשים מעטים אחרי שהשתקע בירושלים, בא יחיאל הילפרין לביתו של עגנון ודיבר על לבו שיאות לפרסם את סיפורו 'מעשה העז' בסידרת 'סיפורים-ציורים לתינוקות' שיסד באותה שנה; ואף-על-פי שעגנון מסר כבר את הסיפור לפירסום להוצאת 'הדים' וטען כי "חרטה אינה מעשה סוחר" ('אסתרליין יקירתי', עמ' 90), הצליח הילפרין לבסוף להעבירו להוצאתו; "אל תשאלו איך ולמה; כשהדבר נדרש למפעלו מוכשר היה אדם רפה-אונים זה להעתיק סלעים ממקומם" ('פיכמן, במבוא לכתבי י' הילפרין, תש"ד). אחרי 'מעשה העז' נדפסו עוד מסיפוריו של עגנון בספריות לבני-הנעורים 'עופר', 'קופת הספר', 'מגילות' 'ספריה קטנה' (ראה להלן) וכן בעתוני ילדים.⁵

אין זה מקרה אולי, שסיפוריו הלא רבים של עגנון לבני-הנעורים נדפסו בספריות הנזכרות בשנים תרפ"ה-תרצ"ג: באותן שנים הירבה גם לשגר מכתבים ספוג געגועים והומור לבנו ולבתו הקטנים, בתוכם שיבץ מדי פעם חרוזים ספוגי חן תמים; כגון שיר קטן ונלבב זה:

אמונה אומרת	על הר הכרמל	הנה בתי יושבת
אבי אבי	אל מול הים	בשכונת תלפיות
לפני מי אשיר	מערת אליהו	אליהו הנביא
אליהו הנביא	עוד ישנה שם	לך עיניה צופיות
מי יקחני	אליהו התשבי	קחה על ברכיך
על הברכים	אליהו הגלעדי	ושיר עמה שיר
הן אבא עזב	חסד ואמת	אליהו הנביא
את ירושלים...	עשה נא עמדי	עד שובי לעיר.

5. מסיפורי עגנון שנדפסו בעתוני ילדים ונוער: 'ג'ר צדק', נדפס ב'הצעיר' גל' א, זלוטשוב תר"ע; 'השנים הטובות', 'מולדת' תרפ"ז, גל' ט; 'הפרוטה', מוסף 'דבר' לילדים, כ"ד שבט תרצ"ד; 'הנגר והתרנגול', מוסף 'דבר' לילדים, כ טבת תרצ"ו; 'מעשה רבי גדיאל התינוק', 'הנצנים', ד ניסן תרצ"ו; 'צפורי', 'דבר לילדים', פסח תרצ"ח; 'ההדלקה', 'דבר לילדים', לג בעומר תרצ"ח; 'מעשה בתינוק אחד מירושלים', 'הדואר' לקורא הצעיר, ניוירוק, יא ניסן ת"ש.

החרוזים שכתב עגנון לילדיו מעלים על לבנו את הפנינה האלגורית "עם לבי" (בתוך 'אלו ואלו'), הפותחת במשפטים ליריים אלה:

לשולמית היפה כבנות חפצתי לשיר שיר, כי אוהב אני את שולמית מכל בנות שם. ועתה כי קרוב יום הולדת את שולמית אמרתי אעשה שיר לשולמית ואענוד אותו בחרוזים, כי כן יעשו המשוררים את חרוזיהם.

ואמנם שר המספר לשולמית היפה בבנות שיר אשר לא שר עד הנה, כי הפעם "לבי היה עמי ועם פי".

ברבים מסיפוריו שיקע עגנון את חיבתו לילדים ולתינוקות של בית-רבן, אם בתיאורים ואם במשפטים כגון "רואים תינוק — מיד מחליקים את לחיו כדי למשוך לבו", או "אני יודע שמאהבתו שאוהב בעל הסיודור את התינוקות" ("סיודור תפילתי"). את חיבת הסופר ל'תינוקות' נוכל לגלות גם בשיחות-חולין שלו ובדברים שאמר באלול תש"ו, כשהקדיש מחצית מפרס אוסישקין שהוענק לו לחינוך ילדים עזובים: "אפשר שנוכה שתינוק אחד מישראל יגיע על-ידי המעות הללו להתחנך חינוך הגון ויעמוד על הקרקע ויקרא גם בספר". ('מעצמי אל עצמי', עמ' 35). מי שנתן דעתו לחיבה זו לא יתמה למקרא הבקשה שכלל בצוואתו: "קברו אותי ליד קברם של מלמדי תינוקות"; כאילו שייך גם את עצמו לקהל מרביצי תורה לתינוקות. דומה שאין כסיפורי עגנון, המעוגנים ביסוד ה'פרימיטיבי-התמים כביכול של מספרי האגדות הקדומים, בנוסח אגדה או מעשייה עממית שעיקרה עלילה, התואמים את אמות-המידה של ספרות-ילדים במיטבה. והרי גם הוא, שהיה שרוי כל ימיו במחיצתה של ספרות העם העשירה ושאינו מאשראתה, ראה עצמו כמי שמבקש לפענח את "סוד כתיבת סיפורי מעשיות". "כשאני עומד לכתוב סיפור", התוודה באחרית-ימיו לפני אברהם יעקב בראוור, "איני כותב אלא אם כן כל אנשי סיפורי עומדים לפני במחזה, הם ושיחתם, הם ומקומם. הם ומלבושיהם שעליהם, ומונע אני מעצמי מלשים בפייהם מה שהייתי אני מדבר, כלומר נותן אני לאדם את דבריו בפיו לפי טיבו, ואף על פי שפעמים לבי משיאני להגיד את דברי אני מתוך גרונו". (ידיעות גנוים, תש"ל, 70, עמ' 612).

כמעט מראשית דרכו ראה עגנון את סיפוריו הקצרים, או לפחות חלקם, כיאים לבני הגעורים. הוא, הסופר ה'מודרניסט' לכאורה, סיפר את מעשיותיו הקצרות בפשטות, כדרך שסיפרו בעלי האגדה בדורות קודמים את מעשיותיהם שלהם — סיפורים שהם שלשלת של אירועים המכילים מוזיגה מפליאה של תום עממי ובינת-חיים.

הגה, בראש ובראשונה, 'מעשה רבי גדיאל התינוק', שהוא גלגולה היהודי של אגדת אצבעוני הבין-לאומית, שהלהיבה ומוסיפה להלהיב בכל זמן ומקום את דמיונם של גדולים וקטנים.⁶

6. נדפס לראשונה באלול תר"ף בירחון 'מקלט' (ניו-יורק, ד). נדפס שוב בברלין בראש-חודש סיון תרפ"ה במהדורה בת 500 עותקים "מנחה לחברי חברת שונצינו, לכבוד כנסיתה השנתית הראשונה"; חזר ונדפס בשבועון לילדים 'הניצנים' (ירושלים תרצ"ו, גל' ו-ז). ראה: אופק, "אצבעוני הקט כורת", בתוך 'סנדל הזכוכית של החתול במגפים', עמ' 60-72; וכן: אורי סאם, "מעשה רבי גדיאל התינוק מאת ש"י עגנון, נוסחו ומקורותיו באגדות אצבעוני", בתוך 'מוסף פי האתון לאמנות, ספרות וביקורת', אפריל 1972.

כשנולד גדיאל — מספר לנו עגנון — "היה קטן כל-כך, עד שלא היה ניכר אם בן-אדם הוא". מדי בוקר וערב היה אביו מוליכו בכיס בגדו לבית-הכנסת, שם היה עונה 'אמן' בכל כוחו, עד ששום אדם לא היה יודע מהיכן הקול יוצא. תורה היה לומד כשהוא עומד על קופסת הטבק של אביו; וכשנטלו בערב חנוכה צלוחית שמן להדלקת הנר, נפל גדיאל לתוך הצלוחית. בליל-הסדר התחבא בתוך הכוס המלאה של אליהו הנביא, וכשנכנס הכומר הרשע כדי לטפול את עלילת-הדם על היהודים — שתה את היין ובלע את גדיאל. אך כשהתייצב הכומר לפני המלך כדי להשמיע את עלילת-השוא, דיבר גדיאל מגרוננו. לבסוף הצילו אליהו הנביא והחזירו בשלום לבית אביו, ובכך "תם מעשה רבי גדיאל התינוק ולא תמו כל מעשיו". עוד מעט מנפלאות רבי גדיאל הביא עגנון בסוף סיפורו "מעשה עזריאל שומר הספרים" (כרך ג במהדורת תרצ"א, עמ' ריב).

לא קשה לגלות בסיפור-נפלאות עתיר-אירועים זה, המסופר בתסכנות שאין דוגמתה, מו-טיבים המצויים גם באגדת אצבעוני הקלאסית, כגון הטביעה בשמן, השהיה בכוס, הבליעה, הדיבור מתוך גרונו של הבולע; עם זאת נהפך 'רבי גדיאל התינוק' בעטו של עגנון לסיפור-עם יהודי קלאסי בסגנונו, באוירתו ובתיאוריו וברמזים הקבליים המסתתרים בו.

והנה 'מעשה' העז, שיחיאל הילפרין הוציא בהידור בסידרת 'סיפורים-ציונים לתינוקות' (ירושלים תרפ"ה), והוא סיפורה האגדי של העז, שהיתה "מתעלמת מן הבית; יצאו לבקשה ולא מצאוה עד שחזרה מאליה והיו דדיה מלאים חלב מתוק מדבש וטעמו טעם גן-עדן"; ויום אחד קם הבן הצעיר, הלך אחרי העז בגלגול מחילות ומקץ "שעה או שתיים, ואפשר יום או יומיים" הגיע אתה אל הרי הגליל המלאים פרי מגדים, שם היתה העז "אוכלת מן החרובים ושותה ממעין גנים". במהדורת 'סיפורים-ציונים לתינוקות' השמיט הילפרין, מטעמים פדגוגיים, את סיומה הטראגי של המעשה, לפיה לא מצא האב את הפתק שטמן בנו באוזנה של העז ומסר אותה לשחיטה. שינוי זה, וכן הפישוט הזהיר של הסגנון, נעשו בלא ספק בהסכמתו של עגנון, ואולי אף על-ידו.

בעצם אותם ימים, שבהם העלה את העז מן הגולה לארץ-ישראל, שיגר עגנון את 'המשולח מארץ הקדושה' אל עיירות פולין. סיפור אגדי-סימבולי זה נדפס בתרפ"ה, כמעט בעת ובעונה אחת, בספרית 'קופת הספר' (חוברת נג) וכן בקובץ 'פולין' (הוצאת 'הדים') — שניהם בעריכת אשר ברש.⁷ דמיון, קסם וסאטירה נמוגו יחד בנובילה סמלית זו, הפותחת כמעשה שהיה במספר עצמו — "פעם אחת נתגלגלתי לעיר אחת מערי פולין, נכנסתי לעיר ולא מצאתי אדם שם"; מיד אחר-כך הוא עובר אל הפליאה ("לא עמד בי לבי לשאול על מה זה") ומוהל אותה בניצוצות של הומור, כגון המעמד הגרוטסקי של לחיצת הידיים:

נתתי שבה והודיה לשמו ית' שנתן את הקול ליעקב ואת הידים לעשו, שאילו נתן את הידים ליעקב לא נשתייר מידי אפילו אצבע קפנה.

שיאה הדרמאטי של המעשה — בית-המדרש הנע עם ספריו ושולחנותיו בעקבות המשולח

7. 'מעשה המשולח מארץ הקדושה', כפי שנדפס בחוברת 'קופת הספר', הוא תדפיס של הסיפור, כפי שנדפס בקובץ 'פולין', ונעשה מאותו סדר עצמו — דבר שהוזיל מאד את הדפסת החוברת.

המזמר בקולו הנפלא, עד שהם נעלמים בנהר — מזכיר את סיפור חליל-הקסם המוליך את הילדים אל הנהר. יש הרואים במוטיב בית-המדרש הנע אצל עגנון ביטוי לתחושתו של המספר כי תקופת הקיום היהודי בפולין מתקרבת לסופה⁸; אבל בניגוד לסימחה הטראגי של אגדת 'חליל הקסם', מסיים המספר העגנוני את סיפורו שלו באפילוג של עידוד ונחמה:

מעיד אני עלי שמים וארץ שבית-המדרש כזה ראיתי בירושלים, הוא קדוש ועומד כמקום קדוש וישראל קדושים לומדים בו בקדושה תורתנו הקדושה. (...)

חטיבה בפני עצמה מהווים סיפורי הילדות של עגנון, הכתובים בגוף ראשון וכובשים את לב הקורא בנעימתם האלגית. בסיפורים אלה — 'ש"ס של בית זקני ז"ל', 'שני זוגות', 'סידור תפילתי', 'המטפחת'⁹ ו'ציפורי' — תווך המספר אל גן-עדן-הילדות האבוד שלו ומעלה בשפה שנמוגו בה תום ובינה זכרונות ומראות משחר נעוריו: הדורונים שהביא האב לבני משפחתו בשובו מן היריד; קורות זוג התפילין שקיבל לבר-המצוה שלו והן "חביבות עלי בכל יום ויום כיום שהנחתי אותן בראשונה" ('שני זוגות'); ועל ספר המשניות שבא לו בירושה מעזבון סבו שהלך לעולמו. והנה הסיפור הנוגה 'ציפורי' (ספרית 'עופר', תרפ"ו), העולה אולי על קודמיו כמעשיה לילדים, בו מספר שמואל-יוסף בשפה מקראית פשוטה וכלילת יופי על אחריתה של הציפור הקטנה, שהטיחה מקורה בחלון ונפלה:

רגע קט אמרתי: שלח אשלה את הציפור, תעוף אל אשר יהיה אתה הרוח ללכת. ואפתח את ידי למען תלך, אולם נלאתה הציפור, לא יכלה לעוף. אז אמרתי: תהיה נא אתי, מפתי תאכל ומכופי תשתה ובביתנו תעוף ותחי לנו לשעשועים.

אין לכם, כמדומה, ילד שלא יחוש עצמו שותף לחרדתו של שמואל-יוסף הקטן, לדאגתו לציפור הנאבקת על חייה, ליגונו במותה, לנסיונו התמים להשיבה לתחיה באמצעות הפרוטה המוכנסת לקופת רבי מאיר בעל הנס. גם היום זוכר אני את טעם הדמעות, שנקוו בעיני בילדותי למקרא המלים הרוטטות, החותמות את הסיפור:

ימים רבים הגיתי בציפור, עליה היו כל מחשבותי. ואם גם קברה נשכה, זכרונה לא ימוש מקרבי, כי בלבי הקימותי מצבה לציפור, זכרון כאב מצבתה. ציפורי.

חרף מרכיבו הסימבוליסטיים-מיסתוריים, 'ציפורי' הוא ללא ספק מן השלמים בסיפורי היל-דים שלנו.

8. ראה: אריה ויינמן, 'אגדה ואמנות, עיונים ביצירת עגנון', תשמ"ב, עמ' 7; וראה גם מאמרו של אפרים צורף על 'מעשה המשולח מארץ הקדושה' בתוך 'בשדה חמד' יד (שבט—אדר תשל"א, עמ' 304—310).

9. 'שני זוגות' (תרפ"ז) ו'המטפחת' (תרצ"ב) נדפסו תחילה במהדורות מצומצמות, במלאות יג שנה למרדכי שוקן ולגדעון שוקן.

שונה מקודמיו הוא סיפור-העם 'הפרוטה'¹⁰, על העני שעמד בנסיון ולא נגע בפרוטת-הנחושת, אשר נקרתה בדרכו בשובו בליל-שבת מבית-הכנסת לביתו, וסופו ש"בשביל ששמר שבת אחת מעוני זכה לשמור שבתות הרבה מעושר"; אליו מצטרפים הסיפורים האחרים, שיני-קתם ממסורות עממיות וכולם נדפסו בזה אחר זה בבמות לילדים: 'השנים הטובות' ('מולדת' תרפ"ז); 'מעשה הרב והאורח' ('ספריה קטנה' תרפ"ז); 'מגילות' ('תר"ץ'); 'אגדת הסופר' ('מגילות', תרפ"ט); 'מעשה בחוטב עצים' ('מגילות', תר"ץ) — ורובם ככולם כתובים בנוסחו של מספר מעשיות עממי, המוליך את העלילה הדראמאטית לקראת שיאה, חרף הפשטות העממית של סיפור-המעשה והשפה הכמו-עממית, ניכרת גם כאן חתירתו של המספר לשלמות הצורה האמנותית: על הסופר נגזר — כתב עגנון ב'אגדת הסופר' — "לעמוד בבחינת אדם שעומד במי קרת ביום השלג" לפני שהוא ניגש למלאכת היצירה.

אל אלה ראוי לצרף עוד כמה מן הסיפורים המכונסים בקבצים ('מאז ועתה', 'בשובה ונחת', 'ספר המעשים', 'פולין') ובמהדורות המיוחדות לתלמידים; ביניהם "העכבר והתרנגול", "שבת", "תחת העץ", ואחרון שהוא ראשון — הסיפור עתיר-האירועים "בלבב ימים", המתאר בלשון חסכנית להפליא, ששולבו בה סיפור בתוך סיפור, את מסע התלאות של חנניה הפלאי, שזכה להגיע לארץ-הקודש כשהוא יושב על מטפחת השטה על פני המים. כולם סיפורים שהאגדה שובצה בהם בתוך מעשה הנראה כמציאות, ואשר גלגולי התפניות והתהפוכות בהם ספוגים רוח של שמחה שלווה וקירבה שבין אדם לנופו ואדם לאלוהיו; סיפורים שהתוגה הלירית והתומור הדק המואצלים עליהם יונקים ממעינות של חכמה עממית ואשר סגולותיהם הם מסימניה של ספרות-ילדים קלאסית.

סיפורי עגנון והקוראים הצעירים

חרף האמור לעיל, אין זה סוד, שקיים ניכור גובר והולך בין רוב הקוראים הצעירים לבין יצירתו של עגנון; ודומה שאין צורך לחפש בנרות את סיבתו של ניפור זה. הסגנון העגנוני הייחודי, הנראה זר ומוזר בעיני הקורא המצוי, מהווה חיצ המרתיע ילדים ונערים רבים מלקרוא את עגנון להנאתם. יש בו צירופי לשון ומטבעות-לשון המחייבים פירוש, פיסוק בלתי-מקובל, המקשה על הקריאה, וצורת דיאלוג המחייבת ריכוז ומאמץ. אין תימה איפוא, שסיפורי עגנון, חרף יופיים, קסמם ושאר סגולותיהם, מופרים רק ליחיד סגולה מביין הילדים, והרוב הגדול של תלמידי ישראל עושה היכרות קלושה עם יצירתו באמצעות שיעורי הספרות בלבד. והגיעו הדברים לידי כך, שאישי חינוך וספרות הציעו לעשות "עיבוד והתאמה" של יצירות עגנון לילדים¹¹.

(המשך בעמוד 75)

10. הסיפור 'הפרוטה' נדפס לראשונה במוסף 'דבר' לילדים, כ"ד שבט תרצ"ד, עם הקדשה ארוכה בחרוזים לאלכסנדר זיסקינד רבינוץ ('אז"ר') בן השמונים; בהקדשה נלכדת זו כתב הסופר בין השאר: "הא סיפורי הלז / הוי, אחי וזקני, / מוכרת למאז / בינך וביני, / עת ישבנו בין נוה-צדק / ובין נוה-שלום, / אם בנעל היה סדק / בראש היה חלום..." השווה את גירסת עגנון אל סיפור-העם של "ל פרץ 'האוצר', בו עמד העני בנסיון ולא עבר את תחום-שבת בלכתו אחרי לשון-האש הקטנה.

11. ראה: גרשון ברגסון, שלושה דורות בספרות הילדים העברית, "סוד", עמ' 159.

לא כאן המקום לדון בהרחבה אילו דרכים ראוי לנקוט כדי לקרב את עגנון וסיפוריו אל הקוראים הצעירים; אבל אין ספק, שיצירתו של סופר־אמן זה גדולה ומיוחדת כל־כך, ומעשירה כל־כך את הקורא, עד שיש לנסות כל דרך אפשרית כדי להביאה אל הילדים והנוער. ספק אם עיבוד ההתאמה, והזרים ככל שיהיו, הם הדרך הנאותה, מה גם שעגנון עצמו התנגד לכל שינוי בסגנונו. צדק איפוא מי שאמר, כי "דווקא השוני הלשוני הייחודי של עגנון בחלק מסיפוריו הוא אשר עשוי למשוך את עינו ולבו של הקורא הצעיר במקוריותו, באקזוטיקה שבו"².

לא אוצר־המלים מקשה על הקורא הצעיר, כי אם צירופיהן הופך לעתים את הידוע לבלתי־ידוע, וייחוד זה אין בו כדי להרתיע את הקורא המבקש לטעום טעמה של לשון עשירה וגבוהה יותר משפת היומיום הרגילה והשיגרית. אותם קוראים, שהוכנו מראש למיפגש עם יצירת עגנון ידעו להתמודד עם סגנון סיפוריו; ובאביב תשמ"ב ישבתי בקהל צופים מופתעים, שהיו עדים להתלהבות הכנה, שבה קיבלו ילדים בני שמונה, תשע ועשר את המחזה "ש"י מעגנון", שהכיל כמה מסיפוריו הקצרים ("הפרוטה", "מעשה העז", "ציפורי" ועוד); היתה זו חוויה שעוררה בלב רבים מהם רצון להכיר מקרוב גם את עגנון שבכתב. ונער כבן עשר, שיטול אחר־כך לידי סיפור כגון "המטפחת", אי־אפשר לו שלא יתענג ממקרא שורות פשוטות־לכאורה, בעלות ייחוד וספוגות נוי כגון אלו:

כל אימת שחזר אבא מן היריד הביא לנו דורונת הרבה. חכם גדול היה אבא והיה יודע לכוון למה אנו מתאווים והיה מביא לנו. או אפשר שכעל החלומות היה אומר לאבא מה שהראה לנו בחלום ומביא לנו. לא כל הדורונות נתקיימו בידינו. בדרך כל הפצי העולם הזה לא היה להם קיוב. אתמול היו ידינו משתעשעות בהם והיום הם מוטלים באשפה. אפילו פידורי הנאה נתקרע, שעל כל דבר שהיה לי לעשות הייתי פותחו ושואל בעצתו, לכסוף לא נשתירר הימנו אלא שמות. אבל מתנה אחת שאבא הביא לאמא נתקיימה שנים הרבה, ואפילו לאחר שאכדה לא אכדה מלכי ועדיין אני הוגה בה כאילו היא קיימת.

המתנה שהעניק ש"י עגנון לספרות־הילדים שלנו תוסיף להתקיים תמיד, רעננה כביום גתינתה.

אוריאל אופק

2. שם, עמ' 158.